

Наталія Дробязко

**ДОКУМЕНТИ, ЯКІ БЕРЕЖУТЬ ЗГАДКИ ПРО ПИЛИПА ОРЛИКА
(НА МАТЕРІАЛАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО
ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ, М. КИЇВ)**

DOI: 10.5281/zenodo.4741996

© Н. Дробязко, 2021. СС BY 4.0

*Метою публікації є запровадження до наукового обігу у поєднанні з детальним аналізом нововіднайдених і раніше не опублікованих документів, які містять інформацію про Пилипа Орлика і його оточення. Пилип Орлик – український політичний, державний і військовий діяч, генеральний писар, гетьман в еміграції, поет, публіцист. Свої політичні погляди він сформував у гетьманському Батурині під час діяльності в уряді Івана Мазепи. Один із документів, поданих у статті, розкриває його діяльність на посаді старшого канцеляриста Генеральної військової канцелярії в Батурині, а інший – відкриває нові факти його родинних зв'язків. **Методологія** дослідження спирається на загальнонаукові та історичні методи, що цілком відповідає поставленій меті. З'ясовані обставини написання поданих документів та наведені відомості про осіб та населені пункти, що в них зазначені. **Наукова новизна** напряму пов'язана з метою, оскільки вперше до наукового обігу запроваджуються архівні документи, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІАК України) і відкривають нові сторінки життя і діяльності Пилипа Орлика. Ця тема є важливою також з огляду на відображення його діяльності в науковій та науково-експозиційній роботі Національного заповідника «Гетьманська столиця». **Висновки.** У результаті проведеного пошуку виявлені нові архівні джерела, що стануть у нагоді історикам та краєзнавцям, які досліджують історію Гетьманщини. Наведені документи проливають світло на окремі сторінки історії життя і діяльності Пилипа Орлика. Зазначена тема є першим кроком у дослідженні його діяльності в Батурині, але все ще залишається безліч невирішених питань, над якими ми будемо працювати й надалі. Подальше вивчення цієї теми дасть змогу висвітлити діяльність Пилипа Орлика у Генеральній військовій канцелярії на початку XVIII ст. та в уряді гетьмана Івана Мазепи.*

Ключові слова: Пилип Орлик, Генеральна військова канцелярія, Держановський, архівний документ, Батурин.

Колектив Національного заповідника «Гетьманська столиця» працює над вивченням та належним представленням широкому загалу постаті гетьмана П. Орлика (1672–1742). Серед українських гетьманів він посідає унікальне місце, адже це єдиний гетьман, який більше тридцяти років гетьманував в еміграції та все своє життя боровся за незалежність української землі. Батурин є містом, яке сформувало майбутнього борця за українську незалежність. У Батурині П. Орлик мешкав майже 10 років, де швидко піднявся по кар'єрних сходах в уряді гетьмана І. Мазепи: канцелярист (1699 р.); старший канцелярист Генеральної військової канцелярії (1700 р.); генеральний писар (1707 р.).

Особисте життя П. Орлика, його політична діяльність та епістолярна спадщина цікавить багатьох українських і закордонних істориків. Про нього пишуть статті, монографії, історичні та художні книжки, проте повністю висвітлити всі його життєві сторінки наразі не вдалось. Аби краще зрозуміти постать П. Орлика, варто ознайомитися з його особистими листами. Частина листування пе-

рекладена та опублікована Д. Бантиш-Каменським, В. Шевчуком, І. Бутичем, С. Павленком, В. Литвиновим, О. Циганок, Є. Мельником, О. Скрипник. Здебільшого листи П. Орлика збереглися в архіві Міністерства закордонних справ Франції та Регіональному державному архіві м. Лунд (Швеція).

У 2020 р. у ЦДІАК України автором було віднайдено два документи, пов'язані з іменем П. Орлика, які раніше не були опубліковані. У цій статті ми проаналізуємо нововиявлені документи.

Перший документ – копія листа реєнта (старшого канцеляриста) військової канцелярії П. Орлика, віднайдена у фонді № 51 «Генеральна військова канцелярія» та датована 17 січнем 1707 р. Хоча віднайдений лист зберігся в копії (місце зберігання оригіналу встановити не вдалося), і він не писаний рукою Пилипа Орлика, проте його важливість зумовлена передусім авторством. Це єдиний відомий на сьогодні лист, який П. Орлик написав у гетьманській столиці від свого імені.

На час написання листа П. Орлик працював у Генеральній військовій канцелярії, де вів справи гетьманського уряду, дипломатичне листування та зберігав військову печатку¹, а значить, що до його посадових обов'язків належало написання листів такого роду.

Лист стосується ряду населених пунктів Чернігівщини. Він написаний сотнику Салтиково-Дівицької сотні, проте ім'я не вказано. Згідно даних, опублікованих В. Зарубою, впливає, що уряд сотника натовді посідав Осип Матвійович Шендюх (1703–1712 рр.)². На той час Салтикова Дівиця була сотенним містечком Ніжинського полку (нині село Салтикова Дівиця входить до складу Куликівського району Чернігівської області). Станом на початок XVIII ст. до складу сотні входили села Жуківка, Куликівка, Буди, Дроздівка, Овдіївка (нині Авдіївка).

У тексті листа мова йде про те, що архимандрит Чернігівського Єлецького монастиря (ім'я не вказано) порушує волю й наказ «ясневельможного добродія» і не дозволяє надавати містечку Салтиковій Дівиці «помочі». У листі П. Орлик передає сотнику наказ гетьмана: «тоді ясновельможний добродій через мене слугу приказує» розповісти про цю проблему жителям Авдіївки. Відомо, що архимандритом Чернігівського Єлецького монастиря з 1696 р. був І. Максимович³. На підставі універсалу гетьмана Д. Ігнатовича від 22 серпня 1669 р. Чернігівський Єлецький монастир отримав у власність села Авдіївку та Горбів з перевозами та іншими угіддями⁴. А гетьман І. Мазепа універсалом, виданим у травні 1704 р., надав у річну оренду Чернігівському Єлецькому монастирю тютюнові, горілчані та дьогтеві шинки в селах Онисові, Горбовому, Мощонці та Авдіївці⁵.

Інший документ віднайдений у фонді № 59 «Київська губерньська канцелярія», містить справи, датовані 1708–1782 рр. У цьому фонді зберігається листування київських губернаторів з російськими резидентами у Туреччині, Польщі і Кримському ханстві. Запис, який нас зацікавив, датується 1748 р., уже після смерті гетьмана, і в ньому йде мова про зятя П. Орлика Держановського. Справді польський шляхтич Держановський (ім'я його невідоме) був одружений з донькою П. Орлика Мартою⁶.

¹ Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. Ч. 2.: Рада старшини. Праці комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. Київ, 1930. Т. 8. С. 190.

² Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. Дніпропетровськ, 2007. С. 138.

³ Павленко С. Святитель Іоанн Максимович писав вірші, «виганяв московських священників» і займався просвітництвом. *Голос України*. 2011. № 213 (52130). С. 5.

⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф. 157. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1–2.

⁵ ЦДІАК України Ф. 157. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 2.

⁶ Дробязко Н. До історії родоводу Пилипа Орлика. *Сіверщина в історії України*: Збірник наукових праць. Київ, 2019. Вип. 12. С. 127–129.

У записі вказано, що 8 липня 1748 р. через Яси до Порти проїхав Держановський, який вирушив з Парижу і вже побував у Пруссії у французького посла та взяв від нього і від прусського короля (Фрідріха II), листи. Цю кореспонденцію він повинен був привезти французькому послу в Царгороді. Наприкінці листа зазначено, що при повторному проїзді Держановський «неупущу старатся проведат и о том вашему пр[евосходительст]ву дат знат». Імена послів встановити не вдалося.

За свідченнями І. Дмитришин, опублікованими у праці «Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії», політична діяльність Держановського тісно пов'язана з діяльністю родини Орликів на благо «козацької нації». Дійсно, він мав таємну місію до Порти у 1748 р., яка була організована за допомогою Г. Орлика. Як зазначає І. Дмитришин, «демарші Держановського не лишились поза увагою. Цей шляхтич занепокоїв міністра Росії Неплюєва, який не зміг довідатися про причини його приїзду»⁷.

Документи написані староукраїнською мовою на поживклому з часом папері, не дуже розбірливим почерком. Для цієї статті вони максимально адаптовані до сучасного читання зі збереженням фонетичних та стилістичних особливостей оригіналу, завдяки допомозі аспіранта Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського (м. Київ) Романа Захарченка. Нерозбірливі місця в тексті позначені крапкою у квадратних дужках [.] , а слова, у прочитанні яких бракує певності, – знаком запитання у квадратних дужках [?]. Археографічне опрацювання здійснено на основі правил передачі тексту документів XVII–XIX ст.

Архівні документи, наведені у статті, вперше запроваджуються до наукового обігу. Сподіваємося, що ці джерела будуть цікаві історикам і краєзнавцям, оскільки вони проливають світло на діяльність П. Орлика в Батурині, містять інформацію про населені пункти Чернігівщини та відкривають згадки про польського шляхтича Держановського, який мав родинні зв'язки з Орликами.

№ 1

М[ос]ці п[а]не сотнику дівичкий

Мой велце м[ос]ці пане и брате,

Поневаж висоце въ Б[о]гу превелебный его м[и]л[ос]ть от[е]ць архимандрит елецкий черніговский поступаючи против волі и указу ясневелможного добродія не допускает зъ села своего м[а]н[ас]тирского Овьдіевки, чинити до містечка Девици помочи (?), tedy ясневелможни добродій через мене слугу снее приказует в[.]м[.]м[.]п[а]ну, аби в[.]м[.]м[.]п[.]нь розказаль жителіей овьдіевских подданих м[а]н[ас]тира елецкого черніговского заграбыти, А онъ висоце въ Б[о]гу превелебный от[е]ць архимандритъ хоча й бы иміль удатися за тое до снее велможного добродія, то нічого помисльного по желанію (?) своемъ не исправитъ, тое в[.]м[.]м[.]пану прекладаю и застаю.

В подлинном тако

в[.]м[.]м[.]пану всего добра зичливымъ припадалемъ (?) и радъ (?)

служити

З Батурина (?) януарія 17

Филипъ Орликъ реентъ канцелярїи

Войска Запорожского

року 1707

тп

(ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 214. Арк. 1–2. Копія).

⁷ Дмитришин І. Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії. Київ: Темпора, 2019. С. 294.

Въ ставке (?)

Юля 8 числа проехали чрез Ясы к Порте Держеновский (?) зять Орлика и об немъ я проведаль что онъ едет из Парижа, и былъ де онъ и въ Пруссыи у Французского посла обретающагося тамо и взявъ от него, також и от прускаго короля писма къ французскому послу обретающемуся въ Царьграде почтою какъ наискорей приехали въ Царградъ, а въ какой силе скорой его состоит отездъ невозможно было узнат, при возвратномъ же ево проезде неупущу старатся проведат и отомъ вашему пр[евосходительств]ву дат знат яко и одругих въновь воспоследовавшихъ съ сихъ старонъ ведомостяхъ непременно по маей подьданической должности донесты, толко прошу и меня нешмет въ зазвеный (?) какъ есмь.

(ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 1610. Арк. 38).

References

Dmytryshyn, I. (2019). Hryhorii Orlyk, abo Kozatska natsiia u frantsuzkii dyplomatii [Hryhorii Orlyk, or the Cossack Nation in French Diplomacy]. Kyiv, Ukraine.

Drobiazko, N. (2019). Do istorii rodovodu Pylypa Orlyka [To the history of Philip Orlyk's pedigree]. *Siversshchyna v istorii Ukrainy – Siverschyna in the history of Ukraine*. Выр. 12.

Zaruba, V. (2007). Administratyvno-terytorialnyi ustroi ta administratsiia Viiska Zaporozkoho u 1648–1782 rr. [Administrative-territorial structure and administration of the Zaporozhian Host in 1648–1782]. Dnipropetrovsk, Ukraine.

Pavlenko, S. (2011). Sviatytel Ioann Maksymovych pysav virshi, «vyhaniav moskovskykh sviashchennykiv» i zaimavsia prosvitnytstvom. [St. John Maximovich wrote poetry, "expelled Moscow priests" and engaged in education]. *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*. № 213 (52130).

Дробязко Наталія Миколаївна – заступник завідувача відділом «Палац гетьмана Кирила Розумовського» Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» (вул. Гетьманська, 74, м. Батурин, 16512, Україна).

Droblyazko Natalia M. – Deputy Head of the department «Palace of Hetman Kyrylo Rozumovskiy» of National Historical and Cultural Preseve «Hetman's Capital» (74 Hetmanska Street, Baturyn, 16512, Ukraine).

E-mail: natali.droblyazko@ukr.net

DOCUMENTS THAT REMEMBER THE PHILIP OF ORLYK (on the materials of the Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv)

The purpose of the publication is to introduce into scientific circulation found and previously unpublished documents that contain information about Philip Orlyk and his entourage with a detailed analysis of archival sources. Philip Orlyk – Ukrainian politician, statesman and military figure, Secretary General, Hetman in exile, poet, publicist. He formed his political views in Hetman Baturyn when he had worked along with Ivan Mazepa. One of the documents presented in the article reveals his activities as a senior chancellor of the General Military Chancellery in Baturyn, and the other reveals new facts about his family ties. The research methodology is based on general scientific and historical methods, which is fully consistent with the purpose of the study. The circumstances of writing the submitted documents are clarified and information about the persons and settlements indicated in them is given. The scientific novelty is directly related to the purpose, as for the first time archival documents, which are stored in the Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv